

Türkmen adatlary: Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmen adatlary: Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy
TÜRKMEN ADATLARY

■ Ene-atanyň çagalaryna bolan gatnaşygy

Türkmenlerde, edil ähli sosial ösüşiň pes basgaçagyndaky halklaryndaky ýaly, ene-atalaryň çagalaryň üstünden uly häkimligi bolupdyr. Türkmenleriň däbi köne däp-dessura esaslanýar. Ene-atanyň öz çagalaryndan gyşarnyksyz boýun bolmagyny we olara hormat goýmaga hukugyny berýär. Ýogsam-da, bu borç däp boýunça ýeke çagalaryň ene-ata bolan gatnaşygynda olary borçly etmän, eýsem hemme ýaş adamlary uly ýaşly adamlara, täsirli adamlara, aýratyn hem garrylara hormat goýmaga borçly edýär. Hormatyň goýulmazlygy, haýyşyň ýerine ýetirilmezligi, has hem beter garry adamynyň ýa-da sylanýan adamynyň äsgermezliginiň masgaraçylykly belgisi diňe biedep çaga bolman, eýsem onuň ene-atasy üçin hem abray hasaplanmaýar. Däp ene-ata öz çagalaryny olaryň güýjuniň ýetişine we başarnygyna görä, oñarýan zähmetiniň hemme görnüşlerinde ulanmaklyga hukuk berýär. Däp ene-atany diňlemeýän ýalta çagany ilki öydäki terbiyeçilik serişdeler bilen terbiyelemäge, ýagny, duýduryş bermäge, kömege, eger-de bular hem kömek etmese, onda güýç görkezmegi talap edýär. Bu hem önde goýlan maksada ýetirmese, onda olary öýden kowýarlar we mirasdan mahrum edýärler. Soňky çäräni diňe aýratyn ýagdaylarda ulanýarlar. Adatça öydäki terbiyeçilik işleri gulak asmaýan ogul üçin ýeterlikli bolmasa, obda ene-ata ýaşy boýunça uly garyndaşlaryna, obanyň hormatly ýaşululalaryna bu barada maslahat salyp, terbiye berip bilmeyän ogluna eden işine ökünip, ene-atasyba boýun bolmaklykda kömek bermeklerini soraýar. Eger-de bu iş ýaşululara hem başartmasa, onda olar

gulak asmazak oglana, eger-de kakasy ony öz çagasy ýaly hasaplaman yüz öwürse, onda ony öz jemgyyetlerinden kowarys diýip, bu işdäki iň soňky çäräni ulanjaklaeyny aýdýarlar. Ýokarda bellenişi ýaly, türkmenler öz çagalaryndan diňe aýratyn ýagdaýlarda, ýagny çaga akylyna aýlanmaga hiç hili umyt döretmese yüz öwürýärler. Ene-atasy tarapyndan idegsiz galdyrylan çaga, olar tarapyndan hakykatdan hem şeýle edilmeli bolsa, ol olar aradan çykansoňlar mirasa eýe bolmaklyk hukugyndan mahrum edilmeýär. Ene-ata akylyna aýlanmaýan ogullary hakynda oba ýygnagyna olary terbiýelemek üçin hemme çäreleriň netijesiz bolanlygyny aýdyp yüz tutýarlar. Soňra gulak asmaýan ogullaryndan hemişelik yüz öwürýärler. Bu barada «hat bizar» ýazýarlar. Şu hat ýazylandan soň çaga jemgyyetden kowlup, idegsiz galdyrylýar. Öz atasy tarapyndan yüz öwrülen ogul atasy öлenden soňra onuň mirasyna eýe bolup bilmeýär. Şeýle ogluň atasy ogly kimdir biri tarapyndan öldürilen ýagdaýynda-da onuň üçin hun tölenmegini talap edip bilmeýär. Öýlenip özbaşdak ýaşap, aýratyn hojalygy bolan oglanlara ene-atanyň şeýle hukuklary degişli däldir. Öýlenen oglanyň atasy ony özüne gulak asmaýanlygыndan boýun bolmaklygy üçin bilyär. Ýöne bu ýagdaýda onuň «hat bizar» boýunça kowulmagyna däp ýol bermeýär.

Aýdylyşy ýaly türkmen däbi köne däp-dessurlardan gelip çykýar we ene-atanyň häkimligine boýun bolmazlyga ýol bermeýär. Türkmen çagalykdan ähli çagalaryň öz ene-atalaryna hormat goýýandyklaryny görýär we entek çagalykda diýen ýaly ene-atanyň häkimligine boýun bolmak adamynyň esasy borjy diýen ynama berilýär. Bu ynam onuň bütin galan ömründe ýadynda galýar. Umuman aýdanyňda türkmenler bu häsiýetleri boýunça çagalary diýseň gowy görýärler. Olar aýratyn hem kiçi ýaşly çagalary has oňat görýärler. Türkmenler öz çagalaryna iň názik we eziz sözleri aýdyp ýüzlenýärler. Atalar öz agtyklaryny aýratyn gowy görýärler. Türkmenlerde oglanlary öýlenenlere we öýlenmediklere bölmek däbi bar. Olar köplenç öz ogullarynyň öýuni galyňy doly töláp bolandan soňam aýyrmaýar. Bir wagtyň özünde birnäçe oglany öylendirmekden saklanýarlar. Bu olaryň atasynyň hojalygyň dargamagyna ýol bermezlik üçin edilýär.

Adatça öýlenmäge ýaşy ýeten oglanylaryň hersiniň arasyňa iki, üç ýyl goýup öylendirýärler.

Baý maşgalalarda birden birnäçe oglanyň öýlenmekligi bolup biler. Maşgaladaky körpe ogullar edil garyplarda bolşy ýaly, baýlarda hem ene-atalary dirikä, rysgyny örän seýrek aýyrýarlar. Öýlenmedik oglanylaryň öz ene-atalaryndan aýratyn emlägi bolmaýar. Olar öz ähli gazançlaryny galyňyň hasabyna ene-atalaryna bermelidirler. Onuň töleginde soňra ene-atalar hem gatnaşýarlar. Öýlenmedik ýigitler we durmuşa çykmadyk gyzlar öz ene-atalarynyň eýeciliginden olaryň razylygy bolmasa, özbaşdak peýdalanyp bilmeýärler. Däp olara nähilidir bir emlæk söwdasyny etmäge edil şert baglaşmak we borç karz bermek bilen deň derejede gadagan edýär. Şonuň üçin hem olar tarapyndan satyn alynýan we satylan zatlar hem-de şuňa meňzeş işler hakyky hasaplanmaýar. Ene-atalar öz çagalarynyň, olaryň razylygy bilen, eden bergilerine jogapkärçilik çekýärler. Eger-de talapkär rysgy aýry bolmadyk we özbaşdak hojalygy bolmadyk oglana, ýa bolmasa uly ýaşly oglandan arz etse, halk sudy tarapyndan berginiň, onuň ene-atasynyň razylygy bolmazdan edilendigi subut edilse, onda arzadan ýüz öwürýärler. Şundan görnüşi ýaly, öýlenmedik oglana onuň ene-atasynyň razylygy bolmasa hiç bir akyly ýerindäki adam hiç bir zady bergi görnüşinde bermez. Däp ene-atany ýaş çagany on baş ýaşa čenli bilimli, terbiye berip saklamagy, oňa galyň tölemekde mümkünçiligine görä kömek etmegi, gyz maşgalany bolsa durmuşa çykarmakda borçly edýär. Türkmenlerde ene-atanyň öz çagalaryna bolan şahsy häkimligi, eger-de oglan bolsa, onda ol öýlenip olardan rysgyny düýpli aýyrsa, gyz maşgala welin onuň galyňynyň şerti boýunça hemme tölegler tölenilenden soňra bes edilýär. Däp boýunça ene-ata öz rysgaly aýran oglalaryna, eger olar nähilidir birhili ýalňışlyk etseler, maslahat berip goldaýarlar, şeýle hem olaryň durmuşa çykan gyzlary ärleri tarapyndan kemsidilse, onda olaryň tarapyny almaga hukulkary bar. Türkmenleriň däbi çagalary öz garry ene-atalaryna olaryň garyplygy, ýarawsyzlyklary sebäpli, oňat saklamaga borçly edýär. Eger-de garry ene-atanyň nähilidir bir emlägi bolsa, onda olar şonuň haýryna eklenip, çagalarynyň eýeciliginden

peýdalanyarlar. Durmuşa çykan gyz öz garry ene-atalaryny saklamaga borçly däldir. Olar öz durmuşa çykan gyzlarynyň öýünde, eger oňa giýewleriniň razylygy bolsa, onda ýaşap bilerler.

Aleksandr LOMAKIN.

Ashabad, 1897-nji ýyl. Taryhy makalalar